

Adolf ORNSTEIN, Vilma IGGERSOVÁ, Karl ABELES, *Sto let jedné židovské rodiny na českém venkově,*

Praha 2022, Univerzita Karlova, Karolinum, 163 s.,
ISBN 978-80-246-5274-0

Vzpomínky, paměti či písemnosti osobní povahy se dlouhodobě těší pozornosti literární veřejnosti. Je pochopitelné, že čtenáři a čtenářky upřednostňují svědectví významných státníků, diplomatů, vojevůdců, podnikatelů či intelektuálů, kteří byli zapojeni do důležitých politických rozhodnutí a historických událostí ovlivňujících životy milionů obyvatel. Vedle svědectví „velkých mužů“ se ale historici a historičky zabývají přinejmenším od konce druhé světové války také vzpomínkami „obyčejných lidí“, kteří sice určovali chod dějin v omezené míře a málokdy vstoupili do učebnic dějepisu, avšak jejich osobní příběhy byly neméně pozoruhodné. Od 60. let 20. století přibývá vydávaných svědectví osob s různými rasovými, genderovými, etnickými, třídními, náboženskými nebo kulturními identitami, na které akademická historie původně nebrala zřetel. Některé z nich publikovala a komentovala v nedávné době i česká historiografie.¹ Mezi podobně zaměřené inkluzivní dějiny patří i recenzovaná kniha zprostředkovávající svědectví Židů z českého (a kanadského) venkova (a maloměsta).

Vydání knihy má však nejen politický význam. Publikovaná svědectví vybízejí ke srovnání s početnými vzpomínkami „hrdinů všedních dnů“ dochovanými z druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století.² Odpovídá současným trendům (přinejmenším mezi německými bada-

¹ LUCIE STORCHOVÁ, „Z našich neúplných těl vytryskovala chuť k práci“: Gender, normalita a produktivita v autobiografickém psaní prvorepublikových „bezrukých zázraků“, *Dějiny – teorie – kritika* 2/2011, s. 238–260; KATEŘINA KOLÁŘOVÁ, „Historie jednoho šťastného manželství“: Rehabilitovaná jinakost, normativní identity Havelocka Ellise a jejich konstitutivní „druhé“, *Dějiny – teorie – kritika* 2/2011, s. 261–288; JOSEF SERINEK, JAN TESAŘ, *Česká cikánská rapsodie I–III*, Praha 2016.

² ADOLF BRANALD, *Hrdinové všedních dnů: jejich příběhy, vzpomínky a vyprávění I, II*, Praha 1953–1954.

teli a badatelkami) zkoumajícím sociokulturní změny nejen v městském, nýbrž také ve venkovském prostředí. Zatímco memoárová literatura o městě je rozsáhlá, svědectví o životě na venkově není mnoho.³ V úvodní studii píše Kateřina Čapková, že v důsledku „diskriminační politiky“ zakazující Židům až do poloviny 19. století usídlování ve městech vznikla v Čechách hustá síť venkovských židovských obcí. Ve většině českých vesnic žilo několik židovských rodin, sociálně a hospodářsky provázaných s křesťanskými sousedy (s. 8–9). V tomto ohledu překračují publikovaná svědectví úzce vymezené židovské dějiny a obohacují historické poznání.

První část knihy přináší vzpomínky Adolfa Ornsteina (1858–1943) pocházejícího ze středočeské vsi Hranice u Čáslavi. V druhé části vzpomíná Adolfova praneteř Vilma Iggersová (*1921) na své dětství v západočeském Mírkově a mládí strávené v Horšovském Týně. Jedná se o rozšířenou a upravenou verzi již dříve publikovaných pamětí.⁴ Třetí část knihy tvoří korespondence Vilmina otce Karla Abelese (1896–1954), který si z kanadského exilu dopisoval s přítelkyní z mládí Marií Kotrbovou-Nicklovou (1895–1979), protože mu „nenávistná národnostní politika“ poválečného Československa a nástup komunistické diktatury zabránily vrátit se do vlasti.

Při čtení vzpomínek Adolfa Ornsteina neshledává zpočátku čtenář zásadní odlišnosti od vzpomínek jeho druhů, kteří podobně jako on prožili dětství a mládí v bídě, vystaveni ústrkům a bití.⁵ I když jejich jazyk nebyl prostoupen výrazy z jidiš, obsahoval početné germanismy a obraty z nářečí, podle toho, odkud pocházeli. Jedinečný je Ornsteinův popis židovské školy ve Zbraslavicích (s. 28–30). Židovských škol existovalo v českých zemích v této době pouze několik desítek a postupně byly rušeny – na rozdíl od obecních škol křesťanských, jejichž počet se i díky občanské iniciativě a dobročinnosti osvícených sedláků

³ FRANTIŠEK XAVER BAŠÍK, *Vyučil jsem se u Kafky: Praha a Mladá Boleslav na konci 19. století očima dospívajícího muže*, Praha 2003.

⁴ WILMA A. IGGERSOVÁ (ABELESOVÁ), Kohoutí kříž, <https://www.kohouti.kriz.org/autor.html?id=igger> (náhled 9. 8. 2023); WILMA A. IGGERS, *Geschichte einer ländlichen jüdischen Familie zwischen Deutschen und Tschechen*, in: *Juden zwischen Deutschen und Tschechen: sprachliche und kulturelle Identitäten in Böhmen, 1800–1945*, (edd.) Marek Nekula, Walter Koschmal, München 2006, s. 19–32; WILMA A. GEORG IGGERSOVI, *Dva pohledy na dějiny: svědectví o životě v neklidných dobách*, Praha 2006, s. 9–29.

⁵ ŠIMON WELS, *U Bernátů*, Praha 1993.

zvyšoval.⁶ Přesto byla školní docházka na venkově, jak známo, nepravidelná a úroveň poskytovaného vzdělání různorodá. V druhé polovině 60. let, kdy Adolf Ornstein začal chodit do školy, platili rodiče školní poplatky jak v židovských, tak v křesťanských školách.

Zásadní rozdíl mezi křesťanským a židovským obyvatelstvem vyplýval pochopitelně z náboženské příslušnosti. Týdenní rytmus Ornsteinových souvěrců předcházela o jeden den, což opakovaně vyvolávalo konflikty s křesťanskou majoritou. I když mělo křesťanství v druhé polovině 19. století často rozmanité podoby, respektovalo krajové zvláštnosti a nezřídka se mísilo s magickými praktikami odlišnými od současné liturgie, židovské náboženské předpisy byly mnohem složitější a náboženské zvyklosti daleko více prostupovaly všední dny. Počínaje košer stravou, přípravou pokrmů, přes doprovodné modlitby a používání rituálních předmětů až po zachovávání svátků. Současně však Ornsteinovy vzpomínky prozrazují, že náboženství mohlo být pro dospělé jedince často formální a hrálo v jejich životě už jen malou roli (s. 30–33).

Zásadní zůstávaly na venkově pro židovské (i křesťanské) obyvatelstvo rodinné vazby, jejichž udržování a rozvíjení bylo mnohdy otázkou přežití. Zvláště zranitelné byly nezaopatřené děti – sirotci, dále handicapovaní a staří lidé, kteří již nemohli pracovat. Bez pomoci někoho z příbuzných byli odkázáni na almužnu souvěrců či příspěvek obce, který byl kvůli odchodu stále většího počtu obyvatel z venkova velmi nejistý. Lidé s příležitostným zaměstnáním si nezřídka vypomáhali žebrotou. Po ukončení školní docházky ve třinácti letech zprostředkovávali příbuzní dětem místo, kde se mohly vyučit řemeslu. Židovští chlapci v tomto věku přistupovali k bar micva a stávali se formálně dospělými. Rodiče přestali mít povinnost se o ně starat a naopak očekávali, že chlapci budou přispívat na živobytí (s. 34–39). Pracovní uplatnění záviselo na jejich pílí a schopnostech, kterých měl Adolf Ornstein dostatek. Jeho svědectví doplňuje dosavadní bádání o postupném společenském vzestupu venkovských Židů v Rakousku-Uhersku.

Druhá část knihy – vzpomínky Vilmy Iggersové – upozorňuje na pozoruhodné provázání křesťansko-židovských a česko-německých zkušeností. I když Vilmini prarodiče z matčiny strany (Ornsteinovi) patřili

⁶ WILMA IGGERS, *Juden zwischen Tschechen und Deutschen*, Zeitschrift für Ostforschung 37/1988, č. 3, s. 428–442, zde s. 432; HILLEL J. KIEVAL, *Formování českého židovstva: národnostní konflikt a židovská společnost v Čechách, 1870–1918*, Praha–Litomyšl 2011, s. 71–72.

podle jejich slov k nemnoha chudým židovským rodinám, v nichž se mluvilo hlavně česky, přestěhovali se ještě před první světovou válkou do bavorského Waldmünchenu, kde převzali obchod smíšeným zbožím. I nadále si drželi české služby (s. 59). Němčinu ovládala lépe Vilmina babička Karoline, roz. Fingerová, která se starala o komunikaci s lepšími zákazníky citlivými na znalost jazyka. Vilmina maminka a její sestry chodily v katolickém Waldmünchenu do klášterní školy, protože jiná dívčí škola zde nebyla (později tuto školu navštěvovala i Vilma se svou sestrou, pokud u prarodičů dlouhodobě pobývaly; od jeptišek dostávaly obrázky svatých). Přestože byly dcerami pouhého obchodníka se smíšeným zbožím, snažila se jim matka (Vilmina babička) zajistit kvalitní vzdělání. Jedna z dcer studovala v internátní škole ve Výmaru, druhá v Řezně, třetí – Vilmina maminka – nejprve v České Lípě, později na lyceu v Plzni; nakonec odmaturovala na německé obchodní akademii v Praze v Masné ulici (s. 49–50). Jejich mobilita byla mimořádná, i na tak dynamickou společnost, jaká existovala ve střední Evropě před první světovou válkou.

Rodina Vilmina tatínka pocházela ze západočeské vsi Vysoká Libyně u Kralovic. Pradědeček Israel Abeles (1834–1902) pracoval v zemědělství, obchodoval s dobytkem a prodával kořalku – což potvrzuje literární stereotypy i pamětnické obrazy vesnických Židů. Jeho syn Richard (1856–1925) se stal společníkem svého švagra v zemědělské společnosti Abeles–Popper. Společnost si pronajala nejdříve velkostatek Lazce, později Mířkov a nakonec Nový Dvůr u Horšovského Týna (s. 44–46). Jestliže Vilma Iggersová vzpomíná, že pro její rodiče byl v Mířkově, kam se její otec s matkou po svatbě přestěhovali, postaven dům s nájmem na dvanáct, popřípadě dvacet čtyři let (s. 50), nevědomě upozorňuje na daňové osvobození pro novostavby udělované obvykle na uvedenou dobu. Daňové osvobození bylo přijato ještě za Rakouska-Uherska a v mírně upravené podobě přetrvalo i v meziválečném Československu.⁷

To, že dějiny jsou svárem protikladů, není žádný převratný poznatek. Přesto je nutné ho stále opakovat. Vilma Iggersová tuto skutečnost pěkně ilustruje v souvislosti s pozemkovou reformou. Zatímco drobní rolníci si kupovali z rozparcelovaných šlechtických velkostatků pole a zahrady, na kterých si mohli díky poválečné hospodářské a stavební konjunktuře

⁷ ZDENĚK NEBŘENSKÝ, SVATOPLUK HERC, *Empire in the Cottage: Welfare Capitalism and Workers' Housing Policy in the Habsburg Monarchy, 1880–1914*, *International Labor and Working-Class History* 1/2023, s. 1–20, zde s. 14.

postavit domek a přestat se tísnit s rodiči a sourozenci ve starých chalupách, pro Abelesovy znamenala pozemková reforma „katastrofu“. Jako nájemci knížecích velkostatků museli Mířkov v roce 1925 opustit (s. 51).

Poté se Vilmina rodina přestěhovala do domu jejího dědečka v Horšovském Týně, který byl v té době městem s převážně německy mluvícími obyvateli. Českou menšinu tvořili nově příchozí úředníci a několik málo starousedlíků. S jejich dětmi se Vilma setkávala ve škole. Poté, co skončila německou obecní dívčí školu, měla nastoupit na domažlické gymnázium. Protože ale neuměla česky, strávila jeden rok v české měšťanské škole a chodila na soukromé hodiny češtiny k penzionované paní učitelce. Jejím třídním učitelem na gymnáziu byl bývalý nežidovský pedagog hebrejského gymnázia v Mukačevu. Kromě němčiny, francouzštiny a latiny se na gymnáziu učila slovenštinu, nepovinně ruštinu a soukromě před odjezdem do exilu angličtinu (s. 52, 60–61).

Vilma Iggersová vzpomíná, že jedinou „ortodoxní“ zůstávala tatínkova teta. Rodina přestala jíst košer již před první světovou válkou, a později se dokonce na své souvěrce kvůli tomuto zvyku dívala „spatrá“. V pátek večer se jedlo u Abelesů křesťanské postní jídlo – ryby (s. 54–56). Náboženství bylo povinným školním předmětem, děti chodily na jeho výuku jednou týdně do „templu“. Židovská náboženská obec v Horšovském Týně neměla studovaného rabína, platila jej málo, takže si musel přivydělávat: nejdříve obchodoval s peřím, později pracoval na částečný úvazek jako účetní v kompanii. Do skromné modlitebny chodili pravidelně pouze starší lidé, generace Vilminých rodičů ji navštěvovala jen o třech vysokých svátcích. Chanuku Abelesovi neдрželi, slavili sv. Mikuláše a Vánoce se stromečkem (s. 65–67).

Abelesovi patřili k integrované městské německy mluvící honoraci. Díky jejich podnikání v zemědělství přicházela Vilma od dětství do kontaktu s lidmi různých profesí a získala pestré sociální zkušenosti: se slovenskými sezonními dělníky a dělnicemi, chodskými čeledíny a děvečkami, řidiči, kuchařkami a chůvami z vnitrozemí, řemeslníky i odborníky. Opomenout nelze židovské žebráky („šnorery“) či nábožensky založené východní Židy, vůči nimž panovaly mezi středoevropskými Židy silné předsudky (s. 59, 69). I když se Karl Abeles hlásil k sociální demokracii, dbala jeho žena Elsa, roz. Ornsteinová, na to, aby si obě dcery udržovaly od dělníků odstup, zejména při prvomájových demonstracích. Neméně zajímavé je pojetí židovství: sociální demokrat a pokrokář Jakob Mitzner nebyl členem židovské komunity, a přesto ho Vilma považovala za Žida (s. 62).

Vilma Iggersová ve vzpomínkách nereflktuje velkou hospodářskou krizi 30. let 20. století, která pro mnoho jejich „křesťanských“ vrstevnic představovala výrazný mezník a počátek životních útrap. Snad neměla na zajištěnou rodinu takový dopad a byla překryta silícími projevy antisemitismu a emigrací v roce 1938. Po anšlusu Rakouska se Abelesovi rozhodli se svými přáteli a známými odejít. Po mnichovské dohodě a odstoupení pohraničí musela rodina urychleně opustit domov (s. 70–74).

Třetí část knihy uzavírají koncepty dopisů Karla Abelese Marii Kotrbové a dvě její dochované odpovědi. Podle všeho si Abeles začal se svými bývalými přáteli, resp. spolupracovníky, dopisovat záhy po skončení druhé světové války. Spíše než o českém venkovu listy informují o poválečných poměrech a problémech v transatlantické komunikaci. Od prvního dopisu je zřetelná Abelesova distance od „nové vládní třídy“, která ho nepovažovala za rovnoprávného československého občana. I když se pokoušel o restituci svého majetku v západních Čechách, které považoval za svůj domov, měl obavy, že se bude cítit jako cizinec. Upozorňoval, že Židé vracující se z koncentračních táborů se málokdy setkali se soucitěm, spíše naráželi na potíže a nenávisť, mnozí byli vyháněni společně s německými spoluobčany (s. 78–79, 82).

V Abelesových dopisech zaznívá několik mistrných postřehů o nestálosti mezilidských vztahů a utváření většinových společenských postojů. Podle Abelese se lidé o druhé zajímali tehdy, jestliže z toho měli nějaký prospěch. Dávali si pozor, aby je kontakty s druhými nepoškodily. Rádi se přidávali na stranu většiny, jen aby neupadli v podezření, že sympatizovali nebo byli ve spojení s odsuzovanou menšinou. Snadno měnili názory, ty včerejší výmluvně popírali a vzletnými slovy obhajovali jejich pravý opak. Abeles zmínil, že se v Československu v poválečných letech běžně pohybovali lidé, kteří svou denunciací připravili své sousedy o život. Někteří se dokonce na vraždách podíleli – na frontě, při pogromu nebo v pouličním lynči (s. 82, 84, 86). Těmito otázkami se zabírala o několik let později i Vilma se svým manželem při první poválečné návštěvě Spolkové republiky Německo. Karla Abelese nepřekvapilo, když mu Marie Kotrbová psala, že mnozí nacisté byli na svobodě a v úřadech pracovali kolaboranti. Mezi svými přáteli měl Abeles i členy nacistické strany, kteří do ní vstoupili kvůli výhodám nebo proto, aby udrželi podnikání. Abeles jim to nezazlival. Podívoval se jen, že na rozdíl od nich zůstali fanatičtí přívrženci Hitlera nepotrestáni. Právo podle jeho názoru existovalo jen pro mocné. Podobně jako jeho dcera Vilma o několik let

později chápal, že mezinárodní dohody platily jen do té doby, dokud to bylo pro jednu (silnější) stranu výhodné (s. 87, 89, 95).

Příběh Karla Abelese je poctou svobodnému jednání ve věku extrémů, bez ohledu na to, zda byl člověk podnikatelem, uprchlíkem, či farmářem. Jeho činorodost, sociabilita, výřečnost a schopnost přesvědčit druhé otvíraly nejedny zamčené dveře a překonávaly konfesijní, společenské i státní hranice. Do Kanady pomohl emigrovat několika desítkám osob, a pokud o někom měly úřady pochybnosti, dokázal je rozptýlit. Než se mu podařilo obnovit podnikání, manuálně pracoval na farmě. V poválečném Československu měl zástupce, kteří se pokoušeli o restituci a náhradu jeho západočeského majetku. Svě osobní kouzlo nevyužíval pro svůj osobní užitek, ale snažil se podporovat své známé, za něž cítil odpovědnost a k nimž pociťoval hlubokou, často jednostrannou náklonnost. Opakoval, že domov nebyla země nebo staré budovy, ale především lidé. Jestliže většina příbuzných zahynula v koncentračních táborech, přátelé byli odsunuti a známí se nechali zapírat, svůj domov ztratil. Druhá světová válka a holocaust poznamenaly lidi na obou stranách Atlantiku natolik, že nebylo cesty zpět (s. 83, 90, 92, 97).

Recenzovaná kniha rozšiřuje dosavadní sbírku spíše skoupých osobních svědectví o dějinách českého venkova a maloměsta v dlouhé časové perspektivě. Velmi dobrými pomůckami jsou rodokmeny a obrazová příloha, bez nichž by bylo obtížné se v příbuzenském propletení a mezi desítkami zmíněných postav orientovat. Důležité informace o historii publikovaných textů poskytují úvod a ediční poznámka. Až na drobné nepřesnosti a neúplnosti není knize co vytknout.⁸ I kvůli svému nevelkému rozsahu stojí rozhodně za přečtení.

Zdeněk NEBŘENSKÝ

DOI: 10.14712/24645370.3203

⁸ Vilma Iggersová například uvádí, že podobně jako její matka maturoval na německé obchodní akademii v Praze v Masné ulici i Franz Kafka (s. 50). V Masné ulici (dříve na Masném trhu) navštěvoval Kafka německou chlapeckou obecní školu. Maturoval na německojazyčném Staroměstském gymnáziu, které sídlilo v dnešním Kinského paláci na Staroměstském náměstí. Na německé obchodní akademii v Masné ulici absolvoval Kafka od února do května 1908 kurz dělnického pojištění. Viz *Franz Kafka: Briefe 1900–1912*, (ed.) HANS-GERD KOCH, Frankfurt am Main 1999, s. 85–86, 434–438.